

П. В. Пасхос

МАТИЈА ВЛАСТАРИС И ЊЕГОВО ХИМНОГРАФСКО ДЕЛО, Солун 1978, стр. 298 + 8 фотоприлога. (Докторска дисертација на грчком, са резимеом на француском).

Матија Властар, позновизантијски писац и монах из Солуна, био је до скоро, у свету и код нас, познат углавном као канолог. Његова *„Азбучна Синџајма“* црквених и државних правила и закона, написана 1335 г. у Солуну, као својеврсна приручна енциклопедија црквеног и световног права, ушла је у широку употребу већ половином 14. века како у самој Византији тако и у Србији и осталим православним Словенским земљама, јер је одмах преведена на српски и друге словенске језике. (Прво издање грчког текста потпуне Властареве Синтагме, као што је познато, приредили су *Ралис* и *Појлис* у 6. тому своје *Атинске Синџајме*, Атина 1852—59 г.).

Српски превод потпуног текста Властареве Синтагме настао је већ 1347/8. године у Душановој држави, и ова Синтагма послужила је у многоме као грађа за познати Душанов законик. (Овај стари српски превод штампао је по први пут *Стојан Новаковић* у издању СКАкадемије, године 1907: *„Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова. Издао Стојан Новаковић“*). Убрзо се појавио и скраћени текст — синопсис — ове Властареве Синтагме, и на грчком и на српском језику. (Такав један српски синопсис Синтагме у српском преводу објавио је, из Студеничког зборника 15. века, наш познати научник прота *Владимир Мошин* у 42. књизи *„Statine JAZU“* у Загребу: *„Властарева синтагма и Душанов законик у Студеничком „Отечнику“*).

Осим по овом свом већем канонско-правном делу, Властар је био познат још и по неким својим мањим канонским и правничким списима, као и по извесним теолошко-полемициким списима против Јудеја и Латина (од чега су до сада објављени само поједини одломци, а у целини само опширно писмо-расправа о исхођењу Светога Духа, упућено латинском принцу у Серезу *Guy de Lusignan*, које је у оригиналу уз руски превод објавио Архимандрит Арсеније, у Москви 1891 г.).

Својом докторском тезом која је пред нама, примљеном и одбрањеном на Атинском Теолошком факултету 1977 г., *Панџелејмон Пасхос* је научној јавности представио Матију Властариса у новој и далеко потпунијој светлости. Проучавајући рукописне збирке у бројним манастирима, библиотекама и музејима света, Пасхос је открио многа нова до сада непозната Властарева дела: теолошко-полемичка, номоканонска, и песничка — *химнографска*. Овим пос-

ледњим је највећим делом и посветио овај свој заиста оригиналан рад, вероватно и зато што је и сам Пасхос песник.

Писац је свој рад поделио у три велика поглавља: 1. Живот и дело Матије Властара, 2. Облик и структура Матејевих химни, и 3. Садржај Властаревих химни. На почетку рада, после кратког предговора, у којем писац износи циљ и метод своје историјскофилолошке студије, дата је опширна библиографија извора и литературе (на 17 страница), а на крају рада дат је кратак поговор (стр. 283—8).

У уводном делу 1. главе Пасхос посвећује доста простора Властаревом родном граду Солуну у 14. веку, затим његовом манастиру покајања — манастиру Перивлелпу или кир-Исака (данашњи манастир Св. Пантелејмона) у Солуну, и тек онда говори о биографским податцима „јеромонаха Матеја, званог Властарис“ и о његовом односу према Исихастима. Иако кратко, врло је информативно приказан Солун и његов политички, културни и верски живот у 14. веку, добу када је и живео и делао Властарис (рођен почетком 9. деценије 13. века, а преминуо почетком 6. деценије 14. века). Посебну пажњу писац поклања Исихастичком покрету и његовом главном представнику Св. Григорију Палами, чији је нешто старији савременик и познаник био и Матија Властар. Пасхос је овим својим радом установио несумњиву везу Властариса са паламизмом, и утицај теологије овог последњег на Матијина дела, особито на дело, још неиздано, „О божанској благодати или божанској светлости“. Мада постоји једно писмо антипаламисте Акиндина упућено Властару, у којем овај својата Матију као некадашњег пријатеља, Пасхос доказује да то писмо представља само дипломатску тактику Акиндина да придобије Властара, што потврђује и писмо другог савременика, Јосифа Калотета, ватреног паламисте и исихасте, који посведочује Властареву приврженост Исихазму. То уосталом потврђују и сва Матијина дела, у којима нема ни трага од било каквог антипаламизма. Позитиван став Властариса према Исихазму најбоље се огледа у следећа два места из његовог још неизданог, напред поменутог дела, која Пасхос наводи (стр. 82—83), а које и ми доносимо овде у преводу: „Научени смо да прослављамо Началну и Блажену Тројицу, Беспочетну и Несаздану, те нити поричемо да називамо беспочетнима разлике Њених обожаваних Ипостаси, нити пак пристајемо да сматрамо или називамо створенима Њене суштинске енергије, дарове и благодати, којима познајемо једну природу Трију Ипостаси.“ „(Исповедамо) *Blaiogaiti*, коју смо у почетку божанским удахнућем добили и њоме постали по слици Божјој, и којом помагани узводимо се у богоподобје. Помрачивши пак исту грехом, милосрђем Бога нашег поново смо позвани (на спасење) и исту смо опет добили спасоносним удахнућем (Христовим), и у светлости божанског крштења њоме ознаменовани, постали смо синови Божји. Њу примајући као залог, надамо се постати наследници обожења и вечних добара у будућем веку; у причешћу пак страшних Христових тајни њеном се светлости богатије просветљујемо, пошто претходно срца очистимо од сваке нечистоте, те тако и јесмо и називамо се блажени и богови по благодати.“

У другом делу 1. поглавља писац расправља о делима Властаревим, већим делом још неизданим. Најпре наводи *тхеолошко-иодемичка* дела: Против Јудеја, Против Латина, О бесквасном хлебу, О Тајној вечери, Аритметичка теорема о броју две хиљаде, Посланица принцу Guy de Luzignan, О кољиву, О божанској Благодати или божанској Светлости, Разговор са Варлаамом, Ко су они који проповедају лажне и Цркви Христа Бога туђе догмате. — Сва ова дела Пасхос пажљиво приказује и укратко анализира. — Затим следе *номоканонска*

дела: Синтагма (о којој смо већ говорили), па четири Синописа на каноне и канонске одговоре Јована Посника, Никите Ираклијског, Никифора Цариградског и Јована Китруског. Ту су и два краћа Синописа друге врсте, један из латинске правне терминологије, други из реторике. Даље се обрађују два друга дела Властарева, која не спадају већ у ову област, то су: Превод и обрада Лествице Св. Јована, и О црквеним чиновима (при Великој Цркви). На крају, Пасхос излаже Властарева *јесничка* дела — Епиграме — и *химнографска* дела: Стихире и Тропаре.

Анализи облика, структуре и садржаја ових црквених песама, тј. *стихира* и *шројара* посвећена су, као што рекосмо, остала два поглавља књиге, у којима на површину избија сва оригиналност студиозног рада г. Пасхоса. У почетку писац нам даје основна обавештења о химнографији овог познијег византијског црквеног песника, верног ученика и следбеника ранијих великих песника Православне Цркве, мада њима ипак недораслог. Даље се детаљно обрађује рукописна традиција Матијиних химни, а онда и сама њихова тематика. Црквено песништво Матије Властара садржи углавном *стихире* на поједине недеље Пентикостара и *шројаре* на Блаженства за дане и недеље Пентикостара и за васкрсне гласове Октоиха. Њихов језик, синтаксу и метрику Пасхос детаљно обрађује, где показује не само да је и сам песник, него и да је одличан сорбонски ђак, јер добро познаје проблеме византијске песничке метрике.

Описујући, на крају, садржај Властаревих црквених химни, Пасхос их овако сажето карактерише: „Песникови доживљаји и драматичан тон његове поезије одевају се у литургијски карактер и облик; они својим психичким динамизмом оваплоћују доживљаје, духовне узлете и жарке жеље за обожењем многе верне деце Цркве, а све то пак под мистичким упливом величанствених *јесничких* састава православног богослужења и под надахнућем спасоносних зрака обожујуће благодати Светога Духа“ (стр. 223—4).

Властареве црквене песме садрже симболичко и мистичко тумачење, садрже и филокалијске и покајничке тонове, али су такође пуне и православне теологије. У њима одјекују богословски проблеми 14. века: Исихизам и догматска полемика са Латинима, али та полемика ипак не заклања основне теме православног доксологијског богословља — Свету Тројицу, Христов Домострој спасења, Светитеље.

Са задовољством можемо на крају констатовати да је овим студиозним радом П. Пасхоса православна патролошка, и посебно хагиографко-химнографска богословска литература заиста обогаћена.

Јеромонах Атанасије Јевтић

Лазар Мирковић,

**МИНИЈАТУРЕ У АНТИФОНАРИМА И ГРАДУАЛИМА МАНАСТИРА
СВ. ФРАЊЕ АСИСКОГ У ЗАДРУ, Београд 1977,**

Издање: Српска академија наука и уметности, посебна издања књига Д1, Одељење историјских наука, књига 4 и Филозофски факултет Институт за историју уметности, монографије 5.

92 стране текста, 82 репродукције у црно-белом, библиографија радова проф. Лазара Мирковића (саставио Јанко Радовановић).

Протопрезвитер-ставрофор Лазар Мирковић, дугогодишњи професор литургије на нашем Богословском факултету, већи део свог научног интересовања усмеравао је на област историје уметности. Вредност његових радова из ове области обезбедла му је у нашој науци највише неформално признање, што потврђује и ово постхумано објављивање његовог дела.

После студије о Мирослављевом јеванђељу и бројних радова о српским рукописима и манастирским уметничким предметима Мирковић је проучио и боље од својих претходника објаснио задарске минијатуре. У уводу после напомене да је пажња посвећена само пергаментним кодексима са минијатурама насталим под утицајем византијске уметности — антифонари означени словима Н, С, F, G и Е и градуали А, В и D — дат је преглед раније литературе и објашњење да је смисао минијатура изналажен у текстовима уз које оне стоје. Пошто је ова врста римокатоличких црквених књига у нас мало позната Мирковић подсећа да је поред сакраментара и лекционара, као основних богослужбених књига, за допуну мисе коришћен антифонар. Међутим, пошто су се у антифонару налазиле и респонзорне песме за велике празнике то је он рано назван градуале, а назив антифонар задржан је за песме које се певају на црквеним часовима. Задарски антифонари и градуали имају квадратне ноте у четири нотне линије, са латинским текстом готичке минускуле; мелодије су грегоријанске, са специфичном традицијом фрањевачког реда.

Задарске минијатуре су вредна уметничка остварења и за нас су вишеструко интересантна, пре свега по својем стилу. Оне у односу на од њих старије Мирослављево јеванђеље показују обрнут утицај; док је прво као православна литурјиска књига илуминирано под западним романским утицајем, дотле су ове друге, латинске, обogaћене бројним ликовним представама у византијском православном стилу.

Антифонари су, како је утврдио Марковић, настали у претпоследњој деценији XIII века. У ранијим расправама и студијама о илуминираним рукописима и уметничким делима у Далмацији и Италији сматрало се да су задарски антифонари написани и украшени минијатурама у Болоњи, која је у XIII и XIV веку поред Париза најзначајнији западни скрипториј. Мирковић је оспорио ова тврђења и доказао да су они могли настати само у области Венеције или пак Падове, где је у XIII веку доминирао византијски стил, чијем ширењу су много допринели крсташки ратови, заузимање Цариграда 1204. и грчки сликари досељени у Италију. Византијски карактер ових минијатура изражен је сликањем оријенталних животиња (слон и паун) и ликова у стилу византијске иконографије, са византијским костимима. Христос и Богородица су сигнирани грчким словима, понекад погрешно, на пример на минијатури за Проналазак св. крста где стоји CI XC, уместо IC XC.

Задарски градуали припадају болоњској школи. Настали су крајем XIII или почетком XIV века, и највероватније је да су из Болоње донети у Манастир св. Фрање у Задру. Но пошто су у приближно исто време неки болоњски мајстори радили и у Далмацији, то Мирковић не искључује могућност да су градуале болоњски мајстори могли израдити и у самом Задру. За разлику од антифонара у минијатурама градуала из византијског стила, присутног и у радовима болоњских мајстора све до појаве Њота, преузета је само композиција, док фигуре губе карактер религиозне слике; фигуре су мале, здепасте, са великим главама и широким лицима.

Минијатор овде, на супрот уметнику антифонара, иницијалима ретко илуструје текст, већ им претежно даје декоративни карактер, каткад и у стилу оријенталне муслиманске уметности. Општи романски карактер илуминација градуала добија понекад и готичку емотивност.

Велика Мирковићева инвентивност у овој студији нарочито је дошла до изражаја у тумачењу представа. Његови претходници у антифонару нису ни у првом иницијалу А (с. 1), којим почиње текст прве суботе адвента (припремног времена празника Рођења Христовог), препознали лик Мојсија који поздравља Христа као Месију који је дошао. У иницијалу С (сл. 11) војник који убија децу по Иродовој заповести сматран је за Арх. Михаила. У слици праведног Јова (сл. 31) видели су Бога Оца, а у слици Исуса Христа, без крста у нимбу (сл. 33), неку свету жену, или Дјеву Марију, или пак још неодређеније само једну стојећу фигуру. У слици Сретења (сл. 43) старац Симеон сматран је за Јосифа, орлови на слици 48 за зелене голубове, а патријарх Јаков са арапским бурнусом на глави замењиван је са пророком Јелисејем, или просто неким брадатим светитељем. До правилног тумачења ових и осталих минијатура Мирковић је дошао преко проучавања самих текстова поред минијатура, као и других хагиографских извора. Минијатуре текстова великих празника и појединих светитеља су, по правилу, илустрација текста, односно житија светог и ту се доста лако може наћи смисао слике. Проблем су илустрације текстова припремних недеља за велике празнике, који само наговештавају приближавање празника и с њим стоје само у даљој вези. Зато је за њихово правилно разумевање потребно широко богословско образовање, којим је као ретко ко у нас располагао Лазар Мирковић.

Иконографија минијатура задарских антифонара је, с мањим изузецима, византијска док у градуалима преовлађује стил болоњских илуминатора, са незнатним византијским утицајем.

Овом студијом Лазар Мирковић обогатио је нашу науку новим сазнањима о међусобним византијско романичким утицајима присутнима не само у нашим илуминираним рукописима него и у богатим пластичним декорацијама наших најзначајнијих архитектонских споменика средњег века и у уметности нашег приморја.

Резиме на француском језику и досад најпотпунију библиографију радова Л. Мирковића врло брижљиво је израдио Јанко Радовановић.

Пр. Симић-